

В.П. Маковій
кандидат юридичних наук
Херсонський юридичний інститут ХНУВС
доцент кафедри цивільного права та процесу

Правова природа захисту давнісного володіння у цивільному праві

Процес реформування у будь-якій сфері людської діяльності потребує додаткового опрацювання відповідного теоретичного та емпіричного матеріалу. Саме подібної діяльності потребує й здійснення вітчизняної правової реформи, в числі якого й цивільного законодавства. При цьому виявляються нові поняття та категорії, які мають обмежене або досить суперечливе наукове обґрунтування. В числі таких, зокрема і набувальна давність – здобуток світової цивільно-правової науки. Предметом даної статті є одне з суперечливих питань у даній галузі наукового пізнання - захист давнісного володіння.

Питання захисту давнісного володільця в період від набуття володіння до набуття права власності залишилось неврегульованим у новому цивільному законодавстві. Ні розглянута ст. 344 Цивільного кодексу України (далі - ЦК), що визначає набувальну давність у числі інших цивільно-правових інститутів, ні глава 31 ЦК “Право володіння чужим майном” адекватно не з’ясовують сутності захисту прав давнісного володільця.

Враховуючи викладене, метою статті можна вважати дослідження захисту давнісного володіння у комплексному опрацюванні передумов його виникнення.

Питанню захисту давнісного володіння прямо або опосередковано в різні часи присвятили свої праці такі науковці як Г. Дєрнбург, Р. Ієринг, І. Енгельман, І. Покровський, О. Погрібний, Б. Черепахін, О. Яворська,

В. Вороной, Ю. Толстой, В. Цікало, С. Чашкова та інші. Водночас, опрацювання даного питання у поєднанні аналізу відповідних наукових суджень та положень сучасного цивільного законодавства не здійснювалось.

Ст.396 ЦК серед загальних положень про речове право на чуже майно особі, яка має таке право, подає ті ж засоби захисту, як і власнику згідно з главою 29 ЦК. При цьому захист надається не тільки від посягання третіх осіб, але й від власника, бо той повинен терпіти обмеження свого права власності, визначені речовим правом.

З огляду на положення ст. 398 ЦК та з урахуванням твердження ст. 396 ЦК законодавець надав захист саме законному володінню. Незаконне або безтитульне володіння залишилось взагалі без захисту, хоча ст.400 ЦК України надає можливість добросовісному володільцю пред'явити позов про витребування майна до недобросовісного володільця.

Те ж саме стосується і давнісного володіння, хоча законопроект ЦК України 1996 року містив норму щодо захисту давнісного володільця від посягання третіх осіб подібно ЦК Російської Федерації. Ця норма по суті відтворювала римський засіб захисту давнісного володільця – публіціанський позов, суть якого ґрунтується на правовій фікції надання такому володільцю правового статусу власника.

Таким чином, для з'ясування сутності правового захисту давнісного володільця необхідно визначитись у правовій природі такого захисту.

Аналіз положень ст. 344 ЦК дає нам можливість говорити про володіння для давності саме як специфічне володіння, яке за своєю правовою природою більше уподібнюється до фактичного володіння, що характеризується певними кваліфікуючими ознаками. Тому питання захисту такого стану може розглядатися тільки як комплексна категорія у поєднанні всіх вихідних параметрів, які використовуються при характеристиці захисту будь-яких прав та інтересів у цивільно-правовій науці.

У цивілістиці тривалий час точиться жвава дискусія щодо обґрунтування необхідності надання правового захисту фактичному володінню й кваліфікованому давнісному володінню зокрема.

Переважна частина поглядів на мету встановлення правового захисту фактичного володіння розподіляється у трьох напрямках: для захисту здійснення індивідуальної волі проти самоуправства будь-кого (Ф.К.Савіньї, Г.Ф.Пухта, Г.Дернбург), для захисту перш за все права власності, титульного володіння або у зв'язку з подальшим їх виникненням (Р.Ієринг, Г.Ф.Шершеневич, С.А.Муромцев, Ю.К.Толстой), для забезпечення охорони суспільного правопорядку (Д.В.Дождев). На додаток до зазначеного необхідно вказати обґрунтування захисту фактичного володіння, надане О.А.Підопригорою, із застосуванням відомого ще за римських часів правила: володільець у силу того, що він є володільцем, має більше повноважень, ніж той, хто не володіє [1, с.31].

Досить вдало об'єднав усі зазначені судження А.В.Коновалов у своєму монографічному дослідженні. При цьому ним визначено дані підстави встановлення захисту фактичного володіння – відповідно природно-правову, публічно-правову та приватно-правову, які тільки у комплексному застосуванні надають найбільш повну його характеристику [2, с.110-111]. З останнім необхідно погодитись з урахуванням етичного принципу поваги до особистості, запропонованого І.О.Покровським [3, с.222-233].

Характеризувати захист давнісного володіння неможливо без з'ясування сутності самого володіння за сучасним цивільним законодавством та з урахуванням положень цивільно-правової науки.

Відповідь на питання стосовно такого володіння – це факт чи право, не надана до цього часу. З огляду на правову природу набувальної давності та наслідки її застосування давнісне володіння все ж таки можна характеризувати як фактичне володіння. Хоча окремі передумови говорити про таке володіння як право наявні, оскільки в нормах прописані деякі повноваження володільця.

Аналіз статей чинного ЦК не дає нам можливості остаточно стверджувати про однозначність визначення законодавцем поняття володіння як факту чи як права. Деякі дослідники звертають увагу на визначення тільки титульного володіння у гл.31 ЦК (М.Мельник [4], О.Михайленко [5]). На наш погляд, дана глава зосредила норми, які поєднали характеристику як фактичного, так і титульного володіння, на що звернули увагу О.А.Підпригора [6], Є.О.Харитонов [7, с.336-338], Я.М.Шевченко [8, с.358-364]).

З огляду на це досить інтригуючим є судження одного з розробників Цивільного кодексу 2003 року професора О.А.Підпригори щодо надання умовної назви “Право володіння чужим майном” для інституту володіння за новим вітчизняним законодавством [9, с.276-284]. Тобто у визначенні права володіння законодавчо окреслено фактичне володіння. Таке конструктивне припущення є, мабуть, не досить вдалим. Хоча, безумовно, в цьому є певний сенс, адже в деяких випадках, говорячи про володіння (наприклад, давніше), можна припускати наявність, так би мовити, абстрактних правовідносин володіння. Про наявність останніх виникає можливість говорити з початком правового регулювання випадків фактичного володіння.

Зазначене спробував сформулювати М.Б.Калмирзаєв таким чином, що право володіння – це самостійне абстрактне суб’єктивне речове право, яке оформлює та закріплює поряд із правом власності належність певних матеріальних благ суб’єктам цивільних правовідносин, має допоміжний характер і у зв’язку з цим нерозривно пов’язане з інститутом набувальної давності. При цьому в економічному сенсі володіння слугує для позначення економічних відносин присвоєння, а в юридичному – для позначення визначених відносин, врегульованих нормами права [10, с.14-18].

Таким чином, з огляду на викладене все ж таки визнавати давніше володіння (як вид фактичного володіння) цивільним правом, що має належне юридичне наповнення, не можна. Однак за аналізом положень гл.3 ЦК і суджень окремих цивілістів досить логічним й обґрунтованим видається підхід

до давнісного володіння саме як до засобу реалізації інтересу, якому надається захист на загальних засадах із захистом цивільного права.

З'ясуємо сутність категорії інтересу у цивільному праві. Ст.15 Цивільного кодексу поряд з правом на захист цивільних прав надає право на захист інтересу, що не суперечить загальним засадам цивільного законодавства. До того ж положення цивільного законодавства безпосередньо не містять дефініції поняття інтересу. Разом з тим у цивільно-правовій науці категорія інтересу є досить дослідженою. При цьому під останнім розуміється потреба, що прийняла форму свідомого спонукання і прояву в житті бажань, намірів, прагнень і знайшла відображення у тих відносинах, в які вступають особи у процесі своєї діяльності [11, с.233-244]; передумова виникнення цивільного права [3, с.132-143]; об'єктивна причина діяльності суб'єкта, спрямована на задоволення певних потреб у тій чи іншій сфері його діяльності [12]; незаборонені прагнення суб'єктів щодо досягнення певних благ [13, с.380]; процес усвідомлення матеріальних і духовних потреб суб'єкта, який передбачає свідомий пошук цілей для їх задоволення та зумовлює діяльність щодо досягнення поставлених цілей [14, с.392]. Таким чином, під інтересом необхідно розуміти не заборонені законом і такі, що не суперечать загальним засадам правового регулювання, прагнення особи стосовно ефективної реалізації своїх повноважень, які не визначені як суб'єктивні права цивільним законодавством.

З огляду на викладені положення доречним є приведення офіційного тлумачення поняття охоронюваного законом інтересу, яке здійснене Конституційним Судом України на запит групи народних депутатів щодо сутності даного поняття з урахуванням положень ст.4 ЦПК. Поняття "охоронюваний законом інтерес", що вживається в ч.1 ст. 4 ЦПК України та інших законах України у логічно-смысловому зв'язку з поняттям "права", треба розуміти як прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом, як зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо неопосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є

самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загальноправовим засадам. До того ж відмінність такого блага від блага, яке охоплюється змістом суб'єктивного права, полягає в тому, що користування благом, на яке особа має право, визначається можливістю в рамках закону, а до якого має законний інтерес – без вимагання певних дій від інших осіб або чітко встановлених меж поведінки [15].

Всі ці визначення інтересу заслуговують на увагу й дають нам привід зробити такий висновок: давніше володіння можна розглядати як засіб реалізації суб'єктами своїх інтересів, незалежно від того, чи в сутність даного поняття вкладено прагнення до привласнення майна, виникнення права власності чи інша вказана ознака. З урахуванням характеристики давнісного володіння особливо актуальним є судження В.Єрмоленко, згідно з яким право впливає на інтерес тільки опосередковано через встановлення певних обмежень поведінки людей у процесі діяльності для оволодіння об'єктом задоволення інтересу, а також обмежуючи коло об'єктів, доступних суб'єктам цієї діяльності [14, с.392-393].

З викладеного виходить, що незалежно від того, чи підходити до давнісного володіння з точки зору певного абстрактного суб'єктивного права, чи як засобу реалізації інтересу, такий стан потребує цивільно-правового захисту з урахуванням напрацьованих цивілістикою підходів. Тобто давнісному володільцю прийнятні всі цивільно-правові форми та способи захисту у разі порушення його стану, що може бути предметом розгляду окремої статті.

Викладеним автор не підводить підсумку у з'ясуванні природи захисту давнісного володіння, а навпаки надає можливість продовжити подібні дослідження у даній сфері враховуючи багатогранність наукового пізнання.

Література:

1. Підпригора О. Захист володіння за римським приватним правом // Право України. – 1999. - №7. – С.28-35.
2. Коновалов А.В. Владение и владельческая защита в гражданском праве. – Спб: Юридический центр Пресс, 2004. – 405 с.
3. Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права. – М.: “Статут”, 2003. – 351 с.
4. Мельник М. Володіння за новим Цивільним кодексом України // Право України. – 2004. - №1. – С.91-94.
5. Михайленко О. Інститут володіння: постановка проблем. //Право України. – 2002. - №9. – С.124-128.
6. Підпригора О. Речові права на чуже майно за новим Цивільним кодексом України // Вісник академії правових наук. – 2003. – №4. – С.149-156.
7. Цивільне право України: Підручник / Є.О.Харитонов, Н.О.Саніахметова. – К.: Істина, 2003. - 776 с.
8. Цивільне право України: Академічний курс: Підручник: У 2-х томах. /За заг. ред. Я.М.Шевченко. – Т.1. Загальна частина. – К.: “Інюре”, 2003. - 520 с.
9. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар / За ред. розробників проекту ЦК України. – К. : Істина, 2004. - 928 с.
10. Калмырзаев М.Б. Приобретательная давность: Автореф. дисс... на соиск. ученой степени канд. юрид. наук. – Москва, 2005. – 23 с.
11. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав. - М.: Статут, 2001. – 411с.
12. Бірюков І. Інтерес і суб'єктивне цивільне право // Право України. – 2004. - №8. – С.18-21.
13. Канзафарова І. Відповідальність за порушення законних інтересів як самостійних об'єктів правової охорони // Держава і право. – Вип. 28. – С.378-381.
14. Єрмоленко В. Інтерес у приватному праві // Держава і право. – Вип. 28. – С.388-394.
15. Рішення Конституційного Суду України від 1.12.04 №18-рп/2004 "У справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес)" // Офіційний вісник України. – 2004. - №50. – Ст. 3288.